

Tszö-Szi.

1834-1908.

Írta Szikra.

Törhetetlen akarat, melyet sohasem akasztott meg vagy tértett ki útjából se nőies gyöngédség, se asszonyos gyöngeség, ez jellemzi Tszö-Szit, Kína hatalmas uralkodóját.

Szeretett? Talán; bár nem valószínű. Valószínűbb, hogy

beparancsolta, valahányszor megéhezett. Amit ez irányban suttognak róla, az messze felülmúlja mindazt, amit valaha Borgia Lucrécia kitaláltak. S még a Borgiák kegyetlensége is gyöngye szárnypróbálgatás ahhoz a körmönfont kínzásokhoz képest, melyeket kieszelt, vagy legalább is pecsétjével szentesített, valahányszor lázadókat, vagy az ország határán betörő európaiakat kellett büntetnie.

De mielőtt pálcát törnénk mindezért felette, jusson eszünkbe, hogy Ázsia azon részében ringott bölcsője, ahol a szívioságnak még csak fogalma is teljesen ösmeretlen; ott, ahol az idegzet a fájdalom iránt korántsem olyan érzékeny, mint mi nálunk; ott, ahol a győztes hadvezér még ma is, évezredek óta megállapított ceremóniával eszi meg a legyőzött ellenség vezé-

reinek szívét és máját.* Ott, ahonnét, jöllehet már csak a legszéléről, de még mindig olyan rémképek villannak elénk, mint a kegyetlen Iván, és a saját fiát agyonkorbácsoló „Nagy” Péter cár alakjai.

S mégis, ki vonja kétségbe a Péter cár nagyságát? Es nagy volt a kínaiak kegyetlen császárnője is, hiszen cselekedeteit elsősorban nem önzés diktálta, de az a vágy, hogy népét egységessé, országát nagygyá tegye. Hogy módszerei legtöbbször háttorzongtatón rettenetesek voltak, ezt nem lehet tagadni; de ő biztosan éppen olyan kevéssé elmélkedett a felett, mint ahogy nem elmélkedtek sem elődei, sem törvényhozó bírái, sem pedig a legmagasabb bölcselet útvesztőiben kalandozó tudósai. Kínában a tanulatlan emberanyag teljesen értéktelen, azzal szemben minden könyörület vagy kímélet nevetségesen fölöslegesnek tűnnek föl bárki előtt is.

A kínzás pedig évezredek óta szentesített jog és törvény. S jöhet Tai-ping rablóvezér, vagy császári testőrség, győzhet egyik vagy másik fél, de a végeredmény mindig egyforma marad: lesz, aki kínozzon s lesz, akit kínozzanak. Ezen változtatni eszébe se jut senkinek, még talán annak sem, akinek éppen nyitva vannak lábszárain, vagy szíve környékén az összes idegek, hogy vékony pávatollal lassan halálra csikolják őt hóhérai.

Hogy mennyire kínozzák ott még ma is az embereket, bizonyítja az, hogy a kínai semmitől se fél annyira, mint az ördögtől. Mert e két tény között csodásan szoros az összefüggés. Bizonyosság reá egész Európa és az általa meghódított világrészek. Ahol a kínpad rég megszűnt működni, ott az ördögtől való félelem többé nem él az emberekben. Pedig zárdákban és kunyhókban még mindig mennyire szeretnék ébren tartani,

* Valamennyit elevezen akarták Pekingbe vinni, mert ott mindenki csak a tengeren túli barbárokat kívánta látni, — a Sen-Ko-Sin-Csin tábornok katonái lázadással fenyegetőztek azon esetre, ha legalább egynéhányat szemük láttára ki nem végeznek, — a hadvezérek végre is eleget tettek a közkívánságnak, és kettőt lefejeztettek a foglyul ejtett tisztek közül. Ezeknek szívét és máját azután a szokásos szertartások között, nagy ünnepélyességgel a tábornoki kar elfogyasztotta.

életre kelteni; de mindhiába. S ennél mi sern természetesebb, hiszen ha a mi gyermekeinket valaki azzal akarja ijeszteni, hogy „az ördög tüzes harapófogókkal fog téged csipkedni”, akkor annak a gyermeknek előbb meg kell szerkesztenie agyában a tüzes harapófogó fogalmát, úgyszinte egy egész gondolatláncolat kell ahhoz, hogy annak csípését, égetését valamelyest elképzelje. Az ekként felépített fogalom azonban már nem válthat ki élő félelmet, legföljebb egy meghatározatlan érzést, amiben van ugyan a borzadozásnak némi maradványa, de azért már a mese érdekességével párosultan. De régen nálunk is másként volt. Az ördögtől való félelem eleven félelem volt. Hiszen ha még csak százötven év előtt tüzes harapófogóról beszéltek, azzal ijesztették a gyermeket, hogy az ördög még százszorta nagyobb darabokat fog vele kicsipkedni a húsából, akkor az a gyermek rögtön ráemlékezett valakire, talán éppen apjára, vagy anyjára, akit látott kínpadra húzva, sebektől vérezve, tüzes vasakkal összeégetve, és ezért legott őrijító félelem vett rajta erőt azzal a hatalommal szemben, aki ennek a rettenetes szenvedésnek a százszorosát mérheti bármely percben reá.

Ilyen babonás, ilyen irtózatos félelem van Kínában, azon a világtájon, ahol még rövid pár évtized előtt egész hegyet hordtak volt össze levágott ember-orrokból és fülekből, ilyen félelem van még ma is az ördög iránt, s ebből kifolyólag a haza-járó rossz szellemek iránt is.

Nagyon jól tudta ezt Tszö-Szi, midőn egy alkalommal — mert államférfiai nem akarták parancsát megfogadni — egyszerűen felakasztotta magát. Természetesen rögtön megmentették, de az a gondolat, hogy ha szándékát végrehajtja, lelke idők fogytaig visszajárt volna, szerencsétlenséget küldve maga előtt, — ez a gondolat annyira megillette renitens minisztereit hogy eszök nélkül siettek mindent aláírni, megcselekedni, amit a császárné jónak látott parancsolni.

S hogy jutott óriás hatalmához ez az asszony, aki se nem származott királyi vérből, se nem volt Ji-Csu császárnak a hites felesége?

Mert három nagy jóval látták el őt a kegyes istenek. Először: szép volt; aztán volt egy minden áldozatra kész hű barátja, és végül ő volt az egyetlen mindazon megszámlálhatlan sokaságú fiatal nő között, akiket estende a császár színe elé vezettek, hogy válasszon közülök kénye-kedve szerint, ő volt az egyetlen, akinek fia született.

S ha eddig csak kevesen tudtak létezéséről, ezután — 1857-től kezdve — „Becses hitves, harmadosztályú concubina” lett címe és rangja és négyszázötven millió ember imádkozott naponta érte.

Arra, hogy az anyacsászárné helyzetének értékét megérthessük, szemünk előtt kell tartani, hogy Kínában az uralkodó személyét minden megalkuvás nélkül, abszolút formában, földi istennek tekintik. Az „Ég fiának” nem felség a megszólítása, hanem „Tíz ezer év!” Ezzel mintegy jelezve azt, hogy a földi napok rövidsége őt nem érintheti.

— Tíz ezer év! — suttogta Tszö-Szi is megilletődéssel, midőn először lépett be hozzá Ji-Csu. S bár csak azt suttogta, amit tegnap egy más s azelőtt ismét más leány suttogott, az elfásult idegzetű emberre mégis új ingerrel hatott hangjának kedves, behízelt muzsikája.

— Ki vagy? — kérdezte érdeklődéssel.

És Tszö-Szi beszélni kezdett. Elmondta, hogy apja alacsony sorsból tábornokságig küzdte fel magát, s hogy ma már Pekingnek leghatalmasabbjai közé tartozik. Hogy három testvér közt ő, Tszö-Szi, a legidősebb s hogy van egy fivére és egy nővére, Tsin, aki már néhány év óta a császár negyedik fivérének, Tsuán hercegnek a felesége.

Mondhatott volna még többet is. Azt, hogy mandzsu leány lévén, nevelésével, tanításával soha senki sem törődött. Felnőtt, mint többi társnői, az utcán. Fő örömét ő is abban lelte, — int azok, — hogy a házak falában lévő vékony nyílásokon át, kénye-kedve szerint hallhasson és láthasson mindent, ami azon a falon belül történik.

Mert Pekingben ez már így szokás. Azt is mindenki természetesnek találja, hogy a gyermekek éppen annyit tudjanak, mint a nagyok, de egy kikötés mégis van, az, hogy: tessék szemléletből reá jönni . . . S ezért nagy a multság, ha olykor-olykor valaki egy-egy kis leányt a kukucskálás tettén kapja.

A mandzsuk egyedül és kizárólag csak a hadviselést tartják méltó foglalkozásnak. Tanulásra csak az adja magát közülök, aki különösen reá vágyik. Természetesen előre tudja azt, hogy sohasem lesz olyan tekintélye, mint ha katonai pályát választott volna.

Csodálatos tehát, hogy Tszö-Szi környezetének e fölfogásával szemben mégis olthatlan szomjúságot érzett a művelődésre.

Úgy mondják, hogy tizenöt éves kora óta saját szorgalmából napestig tanulta. Nemsokára ő lett központja annak a fényes körnek, mely nővére palotájában gyakran találkozott. A költészethez is korán mutatott nagy hajlandóságot s legyezőkre írt versei közül nem egy igazi irodalmi beccsel bír.

De nem Tsin hercegné befolyásának köszönhette, hogy a császár hárem-jelöltjeinek sokaságát a saját személyével szaporíthatta, hanem Ngan-ta-hoinak, annak a fiatal eunuchnak, aki lángoló barátságra ébredt iránta. S hogy a fiatal leány bizalmára méltatva, elmondva neki lelke legtitkosabb álmát, vágyat, ez az ügyes, eszes ember, aki a „tiltott város” császári palotáiban mindennap bejáratos volt, addig fondorkodott, addig

ügyeskedett, míg Tszö-Szi a „választhatók” szépséges soraiba jutott.

De még így is számos, hosszú, unalmas, meddő várakozásban, kétséges aggodás között lemorzsolts hónap előzte meg azt a napot, amelyen (ismét csak Ngan-ta-hoi vakmerő intrikája következtében) a császár végre-valahára a fiatal leányra vetette tekintetét.

Ettől a perctől azonban Tszö-Szié volt a diadal, hiszen lám, hajnalhasadtára Ji-Csu nem dobta őt el magától, mint már annyi elődjét, de ellenkezőleg, napról-napra fokozódó érdeklődéssel vágyakozott társaságára. Pedig Tszö-Szi nem mesékkal mulattatta parancsolóját, mint Seherazade, hanem — politikával. Igen. A minden gyönyört már csak unalommal, csömörrel megközelítő ázsiai fejedelemnek életébe ez a gyönyörű fiatal asszony egy egészen új mesgyn lopta be magát: politizált, még pedig olyan érdekesen és oryarr okosan, hogy a császár meglepetve hallgatta fejtegetéseit. És ő lassan-lassan tovább is mert menni: tanácsolt; s hō'gy a szerelmes ember megfogadta a tanácsokat, kitűnt, hogy azok bölcsek és áioásthozók voltak.

Nemsokára az egész udvar tudta, hogy egy új tényező jutott uralomra, s bár sokan voltak, akik irigyelték, még többen ösmerték el, hogy befolyását'elsősorban, is az ország javára fordítja.

Ki tudná megmondani, hová fejlődik vagy mivé zsgorodik össze a Tszö-Szi egyénisége, ha a császár hú marad hozzá. Valószínűleg sohasem jutott volna híre mihozzánk.

De a Sors másként határozott.

A változáshoz szokott kényúr rövid pár hónap multával már ismét más örömök után kezdett vágyakozni. Volt udvarában két fiatal herceg. Az egyiket Tuon-huá-nak, a másikat Tszáj-juonnak hívták, s mindkettő királyi vérből származott. Az ő befolyásuknak köszönhetette Tszö-Szi, hogy a császár las-

sanként eltávolodott tőle; helyette mindig több és több időt töltve a két fiatalember romlott társaságában, aminek következménye az lett, hogy napról-napra közönyösebbé vált országa ügyei s császári kötelességet iránt.

Tszö-Szi vérig alázva, tehetetlen bosszúsággal telve figyelte mindazt, ami körülötte történik. De saját elhagyottsága korántse fájt neki annyira, mint az a tudat, hogy az ország kormánya két annyira méltatlan embernek a kezébe került.

Pedig Kínának sohasem lett volna nagyobb szüksége egy bölcs uralkodó gondoskodására, mint éppen most, amikor egyfelől a taiping-fölkelés borította lángba az országot, másfelől a turkomannok lázadtak föl; odább az oroszok csaptak át a határokon, stb. De egy ellenség se látszott olyan veszedelmesnek, mint az „Óceán ördögei”; azok a francia és angol kalandorok, akik Kantont és környékét minduntalan rablással és gyujtogatással nyugtalanították.

Kong herceg, Tszö-Szi sógora, meghitt embere — s kétször valószínűleg kedvese is — naponkint értesítette őt az ellenség műveleteiről, de bár a nagyeszű asszony tisztában volt azzal, hogy itt csak gyors cselekvéssel lehetne segíteni, mégsem tehetett semmit, — hiszen a császár kezében volt a hatalom. A császár pedig semmivel sem törődve, éjjel-nappal kegyencei körében mulatott, dorbézolt.

S az események gyors egymásutánban követték egymást.

Egy napon az a rémületes hír járta körül a várost, hogy egy európai flotta a Pecsili-öbölben kötött ki, s mielőtt még védelemre gondolhattak volna, máris jelentették, hogy a francia és az angol zászlók ott lengenek a takui erőd fokán.

Pedig a várórség bámulatraméltón viselkedett. Csakhogy az ellenség tökéletesebb fegyverei és hadi ügyessége mihamarabb lehetetlenné fette a védekezést. Midőn pedig a kínai tisz-

tek erről meggyőződtek, a legtöbb közülök önként oltotta ki életét.

Tszö-Szi, mert asszony volt és ázsiai, cselet tanácsolt. Ezért Kong herceg küldötteket indított a győzelmes félhez és tárgyalásokba ereszkedett. És jól számított. A szövetségesek megelégedtek azzal, hogy némi kis előjogokat biztosítsanak nekik. Csak azt kötötték ki, hogy ezt a kínaiak írásba foglalják.

Tszö-Szi ujjongott örömeiben. Hiszen ennél mi se könnyebb, mi sem olcsóbb, hát csak bátran ígérni, ígérni. Amit akarnak, ahogy akarják. Aláírni, pecséttel ellátni. Hogyne. Akárhányszor. Hiszen annak beváltásáig sok idő eltelhet, aztán meg fordulhat úgy is a szerencse, hogy azokat az aláírásokat, ígéreteket meg is lehet majd — tagadni. Fődolog az, hogy ezek a gyűlölt „szakállas emberek” mielőbb elpusztuljanak az ország területéről.

És tényleg minden úgy történt, ahogy a furfangos asszony előre megmondta: mikor egy év múltával az európaiak visszajöttek, hogy az írást felmutatva követelődzenek, a hadihajókat íme sortüzelés fogadta. S ezúttal a kínaiak maradtak győztesek.

1859-ben pedig megjelent a császári parancs, mely szerint az európaiak kiirtása minden egyes kínai alattvalónak kötelességévé tétetik.

De 1860-ban a császári udvarnál mégse tudta senki, hogy Anglia és Franciaország nagy haderőt gyűjt, s hogy kétszázhatvan hajón, több mint húszezer ember igyekszik Kína felé. És a két év előtti meglepetés újra megisméltődött. Taku megint az európaiak kezére került. A szövetségesek most már Tien-Csinig hatoltak.

A pekingi udvar magánkívül volt a felháborodástól. Az eszökbe se jutott, hogy az a maroknyi ellenség (alig tízezer ember) még csak szembe is állhasson azzal a harmincezer mandzsu katonával és ötvenezer tatárijjással, akik oly cso-

dás biztonsággal bántak fegyverükkel, hogy nyilaik sohasem tévesztettek célt, bár vágató lóról, mozgó pontra röpítették is őket.

Mégis, okulva a multakon, s bízva abban, hogy az európaiakat könnyen el lehet ámítani nagy ígéretekkel, küldöttséget menesztettek elibük, s megkezdődtek az alkudozások. Két hétig folyt a hiábavaló szóbeszéd, és talán folyt volna még tovább is, ha a kínaiak egy Ázsiában ősidők óta szokásos, de nekünk rettenetes aljasságnak tetsző cselekedetre nem vetemednek: t. i. hogy azt a tizenegy francia és huszonhat angol tisztet, akik velük tárgyaltak, a szövetségesek szeme láttára megkötözték és elhurcolták. De ez, a nálunk török időkből ösmeretes eljárás annyira felbőszítette az európaiakat, hogy Pa-li-Kao előtt szembe álltak Sen-ko-lintsin ötvenezer emberével.

Az összeütközés rettenetes volt, s a diadal soká bizonytalan. Mégis, napnyugtára a támadók oldalán maradt a győzelem.

Tszö-Szi halálra rémülve hallgatta a jelentéseket. Egy percig sem kételkedett abban, hogy az európaiak is csak úgy fognak cselekedni, mint ahogy ázsiai győztes föltétlenül cselekednék, vagyis, hogy előnyét a végletekig kihasználja, s így mi sem biztosabb, mint az, hogy „a barbárok” Pekingig hatolnak, azt feldúlják, kirabolják, felégetik, s miután kiirtották a császári családot, elfoglalják a trónt.

Ilyen rettenetes sors elől csakis futással lehet menekülni.

Mivel a Tszö-Szi rémületében a császár is osztozott, rögtön megtörténtek az intézkedések. De, természetesen, a hú kínai népnek azt sejteni sem szabad, hogy a „nap fia” valami retteghet. Így az indulás reggelén csak arról értesítették az tvalókat, hogy közeledvén az ősz, Ji-Csu ő felsége vadászatra indul. Háromnapí út után szerencsésen el is jutottak Jeholba.

És az európaiak csakugyan Pekingig hatoltak. Először is a Nyári-palotát foglalták el és itt napokig romboltak, raboltak. (De még sem lelték meg azt a százötven millió taëlt, melyet falaiba rejtettek volt el, mielőtt az udvar elmenekült.)

Ezalatt Jeholban nagyon vígan folyt az élet. A császár hallani sem akart országa veszedelméről, őt csak az érdekelte, amit kegyencei mulattatására kigondoltak.

Az egész udvar hangosan kezdett zúgolódni, mert sokalta azokat a még Kínában is szokatlan erkölcstelenségeket, melynek nap-nap mellett tanúi lettek.

Felháborodásuk annál inkább kitört, mert a két herceg minden nagy állást és jövedelmező hivatalt saját magának vagy kreatúráinak foglalt le és vette el az eddigi tulajdonosoktól.

Végre is Tszö-Szihez folyamodtak tanácsért. De ő Tszö-Ngon császárnéhez, Ji-Csu törvényes feleségéhez küldte őket, azt mondván, hogy ő most egyes-egyedül fiacskája nevelésének kíván élni.

De a császárné sokkal közönyösebb volt minden és mindenki iránt, semhogy befolyását érvényesíteni akarta volna, s így a sokat aggódó, kenyerét féltő, méltatlanságokért joggal lázadó nagyurak ismét csak Tszö-Szihez mentek könyörögni.

El lehet képzelni, hogy milyen rémhíreket hoztak Peking állapotáról, hogy mi mindent beszéltek a kínai nép rettentő helyzetéről, veszedelméről, csak azért, hogy saját sorsuk keservét jobban megértessék a lobogó lelkű asszonnyal.

Elhíhetjük azt is, hogy Tszö-Szi sokat töprengett, sokat mérlegelte esélyeit, hiszen tudta, hogy leghathatósabb fegyvere, szépsége, ez esetben mit se számít. Okos szót pedig ez a folyton mámoros ember meg nem haUgat! Mitévő legyen tehát? Pedig tenni kell; mert napról-napra nagyobb veszedelem fenyegette az országot. Kívülről az ellenség tört reá, belülről — az anarchia.

És Tszö-Szi végül se talált más megoldást, mint azt, amit már annyi elődje kitalált előtte, még pedig nem csupán Ázsiában, de Európában is, t. i., hogy a császárt eltegye láb alól.

Talán abban különbözött gyöngébb idegzetű európai testvéreitől, hogy a kivitelt se bízta senki másra. De hiszen Shakespeare is, más nagy írók is így mutatják be, így cselekedtetik méregkeverő királynőiket. S valószínű, hogy Tszö-Szinek igen fontos okai voltak, amiért ekként cselekedett.

Mégis, hogy a császár hálószobájába lopódzott, — babonából-e? számításból-e? — a strichnint, mit kezében szorongatott, nem a császár poharába öntötte, de a mellette lévő nagy boros kancsóba s így megeshetett volna, hogy nem a császár (vagy hogy nem csak a császár) igyék belőle, de a mellette alvó kegyencek is. A sors azonban úgy akarta, hogy csupán Ji-Csu nyúljon a kehelyhez, s hogy rövid pár percnyi halálküzdelem után, élettelenül csak ő terüljön el a szőnyegen.

Most már, mint a kiskorú császár anyját, törvény szerint is Tszö-Szit illette a kormányzás, s a nép ujjongva vette ezt tudomásul.

Midőn először jelent meg az akkor négy és fél éves fiával, egy messze látható lépcsőzet tetején állva, harsány örömrivalgás fogadta mindenfelől: „Tízezer év! Tízezer év! Tízezerszer tízezer év!” — hangzott feléje eget verő lelkesedéssel.

El lehet képzelni, hogy minő részegítő érzés viharzott e büszke asszony lelkében, mikor élete álma imigy beteljesült.

Övé lett — korlátlanul övé lett — a világ legnagyobb birodalma. Egy akkora darab föld, aminő az egész Európa, ha még egy második Franciaországot s még egy második Németországot képzelünk hozzá. És ezen az óriás felületen az övé lett négyszázötven millió élő lénynek teste, lelke, élete, halála. S még azok a gyűlölt, utált, megvetett európai „barbárok” is, akik messze tengereken túlról jöve eddig minduntalan rémít-

gették, most már hatalmába fognak kerülni, hiszen módjában van őket (aszerint ahogy a kormányzás okossága s az ország java megkívánja) vagy megvásárolni, vagy kiirtani, vagy — bolonddá tenni.

Tszö-Szi az utóbbi módszert szerette legjobban, mert ennek hasznos voltát már tapasztalásból ösmerte.

Uralkodásának első ténykedése azonban az volt, hogy a császár kegyenceitől megmentse az országot és a saját nyugalalmát. Mikor ezzel elkészült, sietett mindazokat megfélemlíteni, s lehetőleg megsemmisíteni, akik a császár életében az ország békéje és rendje ellen törtek.

El lehet képzelni, hogy a kínai igazságszolgáltatás milyen csodás furfanggal eszelt ki egészen új módokat, amellyel a kegyenceket és érdektársaikat büntesse, de egy tény tagadhatatlan, — a rend alaposan helyre lett állítva.

Az európaiakkal nem gyült meg a baj, mert azok (általános és végtelen megvetést aratva e miatt) ismét beérték azzal, hogy ígéreteket, okmányokba írt ígéreteket, kapjanak halomszámra.

Sokkal nagyobb bajt okoztak a taipingok, akik újra kezdtek elhatalmasodni.

Tszö-Szi Szen-ko-lin-csint küldte leverésükre, de bár a tábornok üldözőbe vette őket, és nyomában több mint kétszáz-ezer ember vérzett el, mégis, mintha csak a földből nőttek volna ki. Egy megölt rabló helyett tíz támadt újra, s elképzelhetetlen az a pusztítás és kegyetlenkedés, amit véghez vittek.

Pekingben tanácstalanul kérdezték az emberek egymástól: Mi lesz most?

Ekkor jutott valakinek eszébe, hogy itt vannak még az európaiak, ezúttal egyezik az ő érdekük a kínai érdekekkel, tekintve, hogy vagyonmegtartásról van szó. őket kell tehát szövetségesül, védelmezőül megnyerni.

Az udvarnál igen hűvösen fogadták ezt az eszmét. Először is mivel kévéseitek a számukat, aztán meg oly hihetetlenül, oly szégyenletesen szerényeknek ösmerték őket, hogy még győzelem esetén se volna abból haszna senkinek. De oly nagy volt a baj, hogy nem lehetett tétovázni, ezért — jobb híján — mégis csak hozzájuk fordultak segítségért. És az európaiak valósággal csodát műveltek.

A fölkelést rövid pár hó alatt teljesen leverték, s fővezéreit foglyul ejtették.

Tszö-Szi sietett elősmerni lekötelezettségét, s nagy ajándékokat küldött a fő embereknek. Így Aiguebelle tábornokot negyvenezer taëllal (háromszázezer koronával) jutalmazta.

Most már jó ideig mi sem zavarta a békét. A nép dolgozhatott, fia felépítette kis házikóját, nem jött többé sem a hegyekből, sem a tenger felől senki, hogy azt felégesse, kirabolja.

A császárné mindenre kiterjeszté figyelmét. Rég kiapadt vízi utak nyíltak meg parancsszavára. A kereskedelem és földművelés eddig soha nem látott arányban fejlődött. Meglátszott az egész országon, hogy egy bölcs agy és egy erős kéz őrökdi fölvirágzásán.

De ezalatt Csai-Csuan herceg lassanként kinőtt az anyai védszárnyak alól. Tizenötéves lett. Ekkor megházasították; és teljeskorúnak nyilvánították. Most tehát elkövetkezett az az idő, amikor Tszö-Szinek le kellett mondani a kormányzásról. Meg is cselekedte. De mihamarább meggyőződött arról, hogy ia semmivel sem különb az apjánál, mert ő is csupán a dorbézolásban találja örömét. Pedig gyöngé szervezete máris szenved a folytonos mulatozás súlya alatt, s vannak napok, amikor iszonyú kínoktól gyötrötten fel sem tud kelni nyugágyáról.

Ezalatt pedig újra oda jutott a nép, ahol a Ji-Csu idejé volt, vagyis, hogy minden igazát csakis súlyos áldozatok

arán tudta bizonyítani, mert az egész hivatalnoki — úgyszinte bírói — kar lopott, csalt és megvesztegette magát.

Természetesen a sok megkezdett hasznos munkálatok mind félbemaradtak, de az adók azért nőttön nőttek, úgy, hogy az egész ország népe elkeseredve roskadozott súlya alatt.

Tszö-Szi kemény szemrehányással illette mindezért fiát, de az teljes közönnyel hallgatta, s mit se változtatott se életmódján, se az állapotokon. A császárné tehetetlenül állt ennyi konoksággal szemben. S vérző szívvel, lázadozva gondolt arra, hogy élete munkája hogyan semmisül meg egy oktalan gyermek nembánomsága folytán. Azt is tekintetbe kell vennünk, hogy Tszö-Szi számos éven át nem ismert ellentmondást, s most egyszerre azt tapasztalta, hogy intő szavának, kérésének, parancsának annyi súlya sincs, mint egy rabszolga-leány siránkozásának. Mindezt elképzelve. Mégis a mi mai fölfogásunkkal nehéz megértenünk azt, amit ezután cselekedett. Legkevésbé érthetjük azt az idegzetet, mely képes így szótfogadni a jéghideg ész parancsának. Mert Tszö-Szi (látszólagos? vagy tényleges?) nyugalommal megtette azt, amit mi a legtermészetellenesebb rémtettnek minősítünk, — megölte, sajátkezűleg ölte meg, — tulajdon egyetlen fiát.

Mentsége nincs. Mégis, egy szót javára írhat a történelem: ez a fegyelmezetlen ázsiai asszony, aki évtizedekig megszokta, hogy egy intésére úgy hullianak az emberfejek, mint érett almák a fáról, ez az asszony nem önzésből cselekedett, hanem milliók javára.

De miért kellett neki gyilkolni, mikor a halál már úgy is ott ült a szerencsétlen ifjú császár oldalánál?

Mert Tszö-Szi félt, hogy fiának ideje marad utódját megnevezni, ez pedig alkalmasint olyan lenne, aki folytatná a lelki-ösmeretlen uralkodást. Ha pedig a császár nem jelöl utódot, ez törvény szerint az anyacsászárné kötelességévé tétetik.

Így tehát Tszö-Szi egészen törvényesen járt el, midőn az ópiummal örökre elaltatott árnyék-császár után, nővérének, Tsinn hercegnőnek öt éves fiát emelte a trónra. (Ezzel természetesen újra hosszú időre biztosította magának az uralkodást!)

A kis Csaj-Sien császár különben is csöndes, beteges gyermek volt, aki nem sok hajlamot mutatott a parancsolásra, annál többet a tudományos művelődésre.

Nénje örömmel engedélyezte a legkiválóbb tanítókat, de arra nem gondolt, hogy a nagy ésszel megáldott hallgatag gyermek többé nem fog megelégedni a kínai és mandzsú könyvekkel, hanem mindent olvasott, tanult, átgondolt, ami az európai civilizáció és világosság terjesztőjének van előismerve.

Ennek az lett a következménye, hogy a császárt egészen áthatotta az a meggyőződés, hogy csakis akkor vállhatnék országa igazán nagygyá, ha az európai kultúrát tenné magáévé ...

Soká nem sejtette ezt az udvarnál senki. De mikor végre nyilvánvaló lett, hogy a nagykorúságához közeledő fiatal császár reformokra gondol, valóságos pánik szállta meg környezetét. Hová jutnának, ha egyszerre vasút és sürgöny könnyíténé a felügyeletet, beleavatkozást? . . . Szerencsére itt van a nagy császárné vasakaratóval, az mindig meg fogja akadályozni, ha kell erőszakkal, bűnnel, gyilkolással, hogy a kínai nép új rendet tanuljon.*

De mialatt a fiatal császár európai rendről, kultúráról álmodozott, a japániak, ezek a „szigeten lakó vadak” betörték az országba és egyik erősséget a másik után foglalták el.

Tszö-Szi dühe nem ösmert határt. Most Li-hung-Csangot küldte Japánba, hogy legalább fegyverszünetet eszközöljön ki.

És, hogy a győztes féltől a hadisarcnak legalább egy ré-

* Az udvaroncok jól számítottak, mert Tszö-Szi évekig rabságban tartotta Csaj-Sien császárt, s midőn saját halálának közeledtét érezte, szemei láttára megfojtatta őt. (1908.)

szét is vissza lehessen harácsolni, a furfangos asszony ismét az európaiak segítségéhez folyamodott.

Anglia, úgyszintre Orosz- és Franciaország sietett is segídekzet nyújtani. De természetesen, nem — ingyen. Oroszország Port-Arthurt, Anglia Wei-hai-Weit kötötte ki magának.

A nagy veszedelem rákényszerítette a kínaiakat, hogy ezeket a csúfos föltételeket is elfogadják, de a császárné régi gyűlölete, amit az európaiak ellen érzett, csak újabb tápot nyert, e viselkedést látva, ő, a hősök tiszteletében felnőtt mandzsuszony, valóságos undorral gondolt azokra a sápadt emberekre, akik, ha győzelmese, nem élvezik végig a győzelemmel járó előnyöket, nem gyilkolnak, rabolnak és hajtják rabságba ellenségeiket, de fele úton félbe hagyják a rombolást és betörést, hogy kardjaikat hüvelybe téve, leüljenek és — alkudozzanak!

És alkudoznak, kufárkodnak akkor is, amikor megtisztelik őket azzal, hogy segítségül hívják. Aljas eljárás! Megvetésre is alig méltó népség az ilyen valóban!

Másrészt, jelenlétök folytonos veszedelem az országra nézve, hiszen tagadhatatlan, hogy fegyvereik és hadi készülségük messze fölötte áll a kínaiak fegyverein, — tudásán.

De ha nem lenne európai Kínában, teljesen fölöslegessé válna az ágyúiktól való félelem, s azt a rengeteg pénzt sem kellene éppen olyan ágyúkért, amilyen az övék, kiadni; hiszen akkor újra csak ijjasok állnának ijjasókkal szemben, mint a régi, dicső, hősies időkben . . .

Ha nem lenne európai Kínában! . . .

Tszö-Szinek most már minden gondolata, minden gondja ezzel az egyetlen kérdéssel foglalkozott.

Jaj volt annak, aki ellent mert mondani!

Mert, mintha ez a törhetlen akarató, dölyfös, kegyetlen, késő vénségére is szép, szerelmet megigénylő, furfangos asszony nem is egy emberi lény lett volna, de a változhatlan

nagy Ázsia megtestesülése, akinek lelkében a Gengis kánok és Tamerlanok nagy szelleme lobog, mentől követelődzőbben csapkodták, ostromolták az ország évezredek falait a modern eszmék vívmányai, Tszö-Szi annál dacosabban, annál elszántabban, annál kevélyebben készült az ellentállásra.

Pusztuljon minden és mindenki, ami Kínában idegen; és maradjon meg Kína annak, aminek az istenek szánták: a világ urainak nagy bölcsője. Maradjon érintetlenül, látszólagos nagy tétlenségben, hogy nőjön, szaporodjék, erőt gyűjtsön, hogy majdan, ha ütni fog a rajbocsátás fenséges órája, milliók és milliók indulhassanak ki belőle a földgömb meghódítására, átformálására.

Igen, ez az egy gondolat gyötörte, lelkesítette, készítette Tszö-Szit, Kína hatalmas uralkodóját, amidőn lassan, óvatosan megindította azt a mozgalmat, amelynek kitűzött szent célja az európaiak végleges kiirtása volt, s amelyet „boxer-lázadás” néven írt be Clio a történelem vérrel ázott lapjára.